

مبانی رفتار و اندیشه سیاسی

علی‌ای امامیه

(از غیبت کبریا تا حمله‌ی مغول)

مجمع جهانی شیعه شناسی

زینب ابراهیمی

ابراهیمی، زینب
مبانی رفتار و اندیشه علمای امامیه (از غیبت کبرا تا حمله متول) / تالیف زینب ابراهیمی؛ [برای] مجمع
جهانی شیعه شناسی - قم: آشیانه مهر، ۱۳۹۰
۳۱۵ ص.

ISBN 978-600-6164-17-5

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: همچنین به صورت زیرنویس.
۱. اسلام و سیاست ۲. مجتهدان و علما-سیاست و حکومت. ۳. محمد بن الحسن (عج)، امام دوازدهم، ۲۵۵
ق.-غیبت. الف. مجمع جهانی شیعه شناسی. ب. عنوان.

۲۹۷ / ۴۸۳۲

BP ۲۲۱/الف/م۲

۱۳۹۰

مجمع جهانی شیعه شناسی

شناسنامه کتاب

نام کتاب: مبانی رفتار و اندیشه علمای امامیه
نام مؤلف: خانم زینب ابراهیمی
ناشر: انتشارات آشیانه مهر
امور فنی / تنظیم و طرح جلد: علی اکبر رشیدی گلروئی
صفحه آرا: علی اکبر احسانی تیگر
ویراستار: کرمانی
چاپخانه: کلها
چاپ: ۱۳۹۱/اول
تیراژ: ۳۰۰۰
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۶۴-۱۷-۵
قیمت (شومیز): ۶۲۰۰ تومان
قیمت (گالینگور): ۸۳۰۰ تومان

کلیه حقوق محفوظ است

این کتاب با حمایت معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است.

قم-۴۵ متری عمار یاسر-پلاک ۹۰-ص ۶۴۴-۳۷۱۵۸ ♦ تلفن: ۷۷۱۳۷۷۳-۷۷۵۶۰۹۲ / دورنگار: ۷۷۱۳۷۷۴

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه استاد انصاری ویراحمدی
۱۷	چکیده
پیشگفتار:	
۲۳	پیشگفتار
۲۵	فهم شرایط زمانی و مکانی عصر غیبت
۲۷	منابع مورد استفاده
۳۲	توضیح برخی واژه‌های کلیدی
۳۴	«انتظار»
۳۴	نیابت عام:
۳۵	فقه:

بخش نخست

گفتاری در باب روش

۴۳	هرمنوتیک و جایگاه آن در مباحث روش‌شناسی
۴۵	نحله‌های هرمنوتیک
۴۸	رابطه‌ی زبان و هرمنوتیک
۴۹	الف) زبان به عنوان ابزار و وسیله
۴۹	ب) زبان به عنوان هدف و مقصود
۵۴	«هرمنوتیک قصدگر»
۵۸	نکته‌ها
۵۸	الف) جایگاه محیط فکری و فرهنگی در هرمنوتیک قصدگرا؛
۶۵	نتیجه:
۶۵	مراحل روش‌شناسی اسکینر
۶۶	مرحله‌ی نخست
۶۷	نتیجه مرحله نخست:
۶۸	مرحله‌ی دوم
۷۰	مرحله سوم:
۷۰	نتیجه:
۷۱	مرحله چهارم:

نتیجه:	۷۱
انواع تأثیر در ایدئولوژی:	۷۲
۱- تأثیر سرکوب کنندگی	۷۲
۲- تأثیر تولیدکنندگی	۷۲
ابعاد محدودیت هنجارهای مرسوم:	۷۲
۱- بُعد ایدئولوژیک	۷۲
۲- بُعد سیاسی	۷۲
آموزه‌ی لوتر:	۷۳
مرحله‌ی پنجم:	۷۴

بخش دوم

زمینه‌های عملی، محیطی، سیاسی و اجتماعی امام (از قرن ۴ تا ۷ هـ ق)

فصل نخست:

زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی بغداد (از غیبت کبرا تا حمله مغول) ۷۷

فصل دوم:

زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی شیعیان (از غیبت کبرا تا حمله مغول) ۱۰۱

الف - زمینه‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی شیعیان در دوره غزنویان ۱۰۳

- ب - زمینه‌های فکری - مذهبی و سیاسی اجتماعی شیعیان در دوره سلجوقیان ۱۱۲
- زمینه‌های سیاسی شیعیان در دوره سلجوقیان ۱۱۸
- وضعیت سیاسی شیعیان در دوره خوارزمشاهیان ۱۲۴

فصل سوم:

- تأثیر غیبت کبرا بر حدود اختیارات فقها و نیابت عام و نهاد وکالت خاص ۱۳۱
- تأثیر غیبت کبرا بر حدود اختیارات فقها ۱۳۳
- سیر تاریخی نهاد وکالت (دوران حضور ائمه علیهم‌السلام) ۱۴۲
- نقش نهاد وکالت در سازمان‌های اجتماعی امامیه ۱۴۹

بخش دوم

ایدئولوژی‌های رایج عصر غیبت و رابطه‌ی آن با رفتار سیاسی علما

فصل نخست:

- جریانهای فقهی شیعه ۱۵۵

فصل دوم:

- «امامت»، «غیبت»، «انتظار» ۱۷۵
- شکل‌گیری نظریه امامت ۱۷۷

نظریه امامت و «قاعده لطف».....	۱۸۴
«غیبت» و «انتظار» از دیدگاه علمای امامیه (قرن ۴ تا ۷ هـ. ق).....	۱۸۸

فصل سوم:

«تقیه».....	۱۹۷
مفهوم لغوی «تقیه».....	۲۰۰
معنای اصطلاحی «تقیه».....	۲۰۱
نگرش و دیدگاه عالمان شیعه به سیاست «تقیه».....	۲۰۶
«تقیه»؛ ایدئولوژی رایج شیعه در عصر غیبت.....	۲۰۷

بخش چهارم

رابطه معنا و زمینه در اندیشه سیاسی علمای امامیه

فصل نخست:

منشأ مشروعیت حکومت و ماهیت آن.....	۲۱۷
منشأ مشروعیت حکومت.....	۲۱۹
ماهیت حکومت در اسلام:.....	۲۲۳
حکومت و علمای امامیه.....	۲۲۵
وظایف امام در شرایط ظهور.....	۲۲۶

همکاری با سلطان جائر، از تحریم تا جواز.....	۲۳۴
نتیجه.....	۲۳۹
سؤال.....	۲۳۹
اصول ارتباط با سلطان جائر.....	۲۴۱
چگونگی همکاری با سلطان جائر.....	۲۴۵
راه حل شیخ طوسی برای رفع چالش‌ها.....	۲۴۷

فصل دوم:

سیر تحول احکام حکومتی در عصر غیبت.....	۲۵۳
- امر به معروف و نهی از منکر.....	۲۵۵
اقامه حدود.....	۲۶۲
نماز جمعه.....	۲۶۹
خمس و زکات.....	۲۷۸
قضاوت.....	۲۸۵
نتیجه‌گیری.....	۲۹۳
نخست: پیامدهای آن بر اندیشه سیاسی شیعیان.....	۲۹۶
دوم: تأثیرات سیاسی - اجتماعی دو تفکر فوق الذکر:.....	۲۹۷
فهرست منابع.....	۲۹۹

مقدمه استاد انصاری بویراحمدی

قال رسول الله: «مَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِ بِمَعْرِفَةِ أَهْلِ بَيْتِي وَوَلَايَتِهِمْ فَقَدْ جَمَعَ اللَّهُ لَهُ الْخَيْرَ كُلَّهُ»^۱
«کسی که خداوند بر او منت گذاشته تا معرفت و ولایت اهل بیت علیهم السلام مرا به او عنایت کند، تمام خوبی‌ها را برای او جمع کرده است.»

مبانی رفتار و اندیشه سیاسی علمای امامیه،^۲ برگرفته از آیات قرآن کریم و سیره و سخنان پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام است. متون تفسیری و احادیث شیعی نقش و اهمیت عظیمی را در تکوین فکر و اندیشه علمای تشیع در دوران غیبت کبری داشته است. بزرگان و عالمان مکتب تشیع، با تفسیر و تبیین سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام به استخراج آموزه‌های اسلام و معارف ناب آن اقدام نمودند. تبیین آموزه‌های اسلامی و تدوین سیره عملی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت آن حضرت، الگو و راه‌گشای امت اسلام در عمل به شریعت و انجام عبادات و تکالیف شرعی آنان گردید. مبانی فکری هم در علوم مختلف باطنی و هم در علوم مربوط به مشکلات دنیوی، از زندگی روزمره گرفته تا عمق حقیقت مسائل پیچیده فردی و اجتماعی، همه را علمای امامیه استنباط و در اختیار امت اسلام بخصوص پیروان مکتب اهل بیت علیهم السلام قرار می‌دادند.

مبانی فکری و اندیشه علمای امامیه در تمامی جهات نظام هستی، عم از نظام عبادی، اخلاقی و تربیتی، بهداشتی و غذایی، ورزشی و تفریحی، لباس و مسکن، نظام حقوقی و قضایی، تجاری و اقتصادی، فرهنگی و دینی، سیاسی و حکومتی، فردی و اجتماعی، آموزشی و پرورشی و ... برای هر یک از آنها برنامه و الگویی عملی و کاربردی دارد. البته آن هم برنامه و الگویی که بر اساس نگرش اسلامی، جایگاه و منزلت هر کدام مشخص گردیده است.

(۱) بشارة المصطفی، ۱۷۶.

(۲) دانشمندان شیعه در دوران حضور امامان معصوم علیهم السلام به نام اصحاب و شاگردان ائمه خوانده می‌شدند مانند کامل بن زیاد، ابی حمزه ثمالی، زرارة بن اعین، علی بن یقطين و ... منظور از علما در این نوشتار دانشمندان دین شناس شیعه در دوران غیبت کبرا است.

علمای امامیه پس از غیبت کبرای امام زمان (عج)، از اصول، ارزشها و احکام دین اسلامی پاسداری نمودند. برخی با تفقه در دین به استنباط احکام شرعی پرداخته، برخی دیگر با ابزارهای عقلانی و استدلالی، فلسفی، کلامی و جدلی و گروهی نیز با ایفای نقش در عرصه تبلیغ دین، احکام نورانی مکتب را در نسلهای مختلف زنده نگه داشته‌اند. برخی نیز در مقابل بدعتها و خرافات مبارزه با کفر و طاغوت را سر لوحه وظایف خویش قرار دادند. برخی دیگر با نشر و گسترش علم و فرهنگ به حفظ و حراست از علوم قران و اهل بیت (علیهم السلام) اعم از علوم عقلی و نقلی و تألیف کتب در موضوعات مختلف و تأسیس کتابخانه‌ها پرداخته و از این طریق پاسبان و مدافع اسلام ناب محمدی بوده‌اند. نقش علمای امامیه در حفظ و انتقال فرهنگ الهی اهل بیت (علیهم السلام) بسیار کلیدی بوده که همواره آن را حفظ و به نسلهای بعدی منتقل نموده‌اند. معیار و ملاک در مبانی فکری و اندیشه سیاسی علمای امامیه نیز پیوسته، ارزشهای اصیل اسلامی بوده است. معنویت در اندیشه علمای شیعه از جایگاه رفیعی برخوردار است. عالمان عصر غیبت با قدرت معنوی حاصل از سیر و سلوک الهی با تقویت دین محوری، دین‌مداری معنویت جامعه شیعی را تقویت نموده‌اند.

بنابراین، شالوده فرهنگ و تمدن شیعه اعم از فقه، کلام، تفسیر، فلسفه، عرفان، سیاست و حکومت و در حقیقت همه معارف شیعی حتی علوم طبیعی و تجربی، با الهام از دیدگاه معصومان (علیهم السلام)، سامان یافته است. لذا راهبرد^(۱) فکری و اندیشه علمای امامیه در عصر غیبت برای هویت دهی^(۲) و انسجام بخشی^(۳) شیعیان بر چهار پایه و راهکار^(۴) اساسی استوار است که عبارتند از:

۱ - اهتمام به مقدسات و حقایق اسلامی اعم از تاریخی و اعتقادی و ...

- (۱). استراتژی خاص جهت تدبیر مسائلی چون سیاست، اجتماع، اقتصاد و فرهنگ.
- (۲). فرایند اقدامات راهبردی که به ایجاد تشخص و تمایز، برای حفظ اصالت، ویژگی‌ها، عقاید و جایگاه فرد، افراد و یا مکتبی به کار بسته می‌شود.
- (۳). انسجام بخشی، همان حفظ و تقویت هویت ایجاد شده و غنا بخشی و استحکام ساختار آن هویت با اتخاذ راهبردهایی علمی، فرهنگی و ...
- (۴). راهکار، طرح عملیاتی دراز مدتی است که برای دستیابی به یک هدف مشخص طراحی و بر اساس نظام ارزشی خاصی ساماندهی گردد.

- ۲- مشخص نمودن اهداف با عنایت به دور نمای مطلوب آن.
 - ۳- شناخت ابزار و امکانات بالفعل و بالقوه.
 - ۴- تدوین و ارائه نظام مهندسی علمی و دیدگاه برتر جهت رسیدن به بهترین شیوه اجرا.
- اکنون هر یک از این چهار راهکار اساسی را به اجمال و فهرست وار مورد بررسی قرار می‌دهیم:
- ۱- اهتمام به مقدسات و حقایق اسلامی و طرد منحرفین پیوسته مهمترین راهبردهای فکری علمای امامیه بوده که برگرفته از مبانی فکری و علمی امامان شیعه است. برخی از این راهبردها عبارتند از:

اول: اثبات ربط وثیق و پیوندی مقدس میان مکتب تشیع و اصل رسالت الهی پیامبر اسلام است. آنجا که فرمودند: «علی مثل شجرة أنا أصلها و علی فرعها و الحسن و الحسين ثمرتها و الشيعة ورقها فأبی أن يخرج من الطيب إلا الطيب»^(۱) مثل من مانند درختی است که خودم تنه آن هستم، علی شاخه آن است و حسن و حسین میوه آن بوده و شیعیان ما برگ‌های آن درخت می‌باشند، خداوند بنا ندارد که شاخه‌هایی اکره را جز از ریشه‌های پاکیزه بیرون بیاورد. دوم: اثبات ربط وثیق و وابستگی و انتساب شیعیان به اهل بیت علیهم السلام است. کما اینکه فرموده‌اند: «فجبل طينة شيعتنا من نضج طينتنا فقلوبهم تحن إلينا و قلوبنا تعطف عليهم تعطف الوالد علی الولد» طینت و خمیر مایه شیعه هما است که اهل بیت بدان منصوب شده‌اند، به طوری که سرشت دل‌های آنها به سوی ما کشش دارد و دل‌های ما بر آنها مهربان است مانند محبت پدر به فرزند.

سوم: برخورداری علمای امامیه از ولایت و ولایت پذیری.

چهارم: جهت دیگر مبانی فکری و اندیشه سیاسی علمای امامیه به تأسی از اهل بیت، برائت و بیزاری از جریانهای انحرافی و نفی انتساب به افکار التقاطی و غلو آمیز است.

- ۲- مشخص نمودن اهداف و انگیزه‌های مکتبی؛ تفکر راهبردی برای تحقق اهداف مورد نظر به بررسی تناسب میان امکان عقلی و امکان عینی در عمل پرداخته و به منظور مشخص نمودن

اهداف کوتاه مدت و بلند مدت، به ارائه راهبرد و راهکارهای لازم با تکیه بر اعتقادات و باورهای دینی می‌پردازد. به عنوان نمونه برای رسیدن به حکومت عادلانه و مدینه فاضله مهدوی، هویت و انسجام بخشی به نگرش و آموزه اسلامی انتظار و اهمیت و ضرورت آن برای تداوم امامت از عصر غیبت تا عصر ظهور، نشان از مشخص نمودن هدف و انگیزه‌ای الهی و دینی دارد.

مهمترین اهداف علمای امامیه

اول: تقید و تعهد مسلمین به دستورات و فرامین قرآن، سیره و سنت پیامبر اسلام ﷺ و اهل بیت ﷺ به منظور تثبیت ایمان و عقیده در دل و جان آنان.

دوم: اثبات وابستگی و همبستگی میان اهل بیت ﷺ و معارف دینی اعم از موضوعات دنیوی و اخروی. سوم: هدف گذاری آینده‌ای امیدوار، در پرتو انتظار فرج، کما انیکه فرموده‌اند: «افضل الاعمال انتظار الفرج»^(۱)

۳- شناخت ابزار و امکانات بالفعل بالقوه با عنایت به زمان و مکان استفاده از آنها؛ برخی مبانی رفتار و اندیشه سیاسی علمای امامیه از جهت شناخت و استفاده از ابزارها و امکانات با هدف تقویت و انسجام جامعه شیعی.

اول: استفاده راهبردی از تقیه به عنوان مهمترین ابزار انجمنی در مقابل تهدیدات فرا روی شیعیان. دوم: ورود و حضور در دستگاه حکومتی به منظور حمایت و پشتیبانی از شیعیان از یک طرف و از طرف دیگر کشف و افشای اهداف و دفع خطرات احتمالی دستگاه حکومتی برای شیعیان.

سوم: تأسیس مراکز و مجامع دینی و فرهنگی جهت استفاده صحیح و تحکیم و تقویت اصول و اعتقادات شیعیان. علمای امامیه با تقویت و تحکیم مساجد و محافل دینی پایگاه و جایگاهی عظیم برای فراگیری آموزه‌ها و احکام اسلامی و گسترش اندیشه سیاسی شیعه در جامعه پدید آوردند.

چهارم: ایجاد موازنه و استنباط احکام شرعی مخصوص تکالیف مالی و حقوق شرعی واجب مکلفین. البته با بررسی آیات و روایات مربوط به زکات و خمس و نهادینه نمودن آن در جامعه.

(۱). بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۲۰۸.

پنجم: تأسیس مدارس و حوزه‌های علوم دینی که مهمترین اهداف آن تربیت مبلغ و همچنین مجتهدان و دانشمندانی در تمام زمینه‌های علوم اسلامی بوده است.

ابزارهای کلان علمای شیعه در رسیدن به اهداف اسلامی از سه طریق، عقلی، نقلی و فرهنگی کاربرد مؤثری داشته است.

اهداف حوزه‌های علمیه بر سه محور: شناخت صحیح دین؛ ابلاغ صحیح دین؛ و اجرای احکام اسلام، بر مبنای انجام و عمل صحیح دینی، پایه‌گذاری گردیده است.

این حوزه‌ها ویژگی‌هایی داشته که به اختصار عبارتند از اول: جاذبه معنوی و اخلاص و تقوای الهی حاکم بر حوزه‌های علمیه شیعی. دوم: استقلال از مراکز قدرت اعم از مدیریتی، آموزشی و مالی. سوم: ارتباط صمیمی و متقابل مردم و حوزه‌های علمیه. چهارم: انعطاف در مقابل تحصیل اقبال مختلف جامعه. پنجم: عدم محدودیت زمانی برای تحصیل. ششم: امکان انتخاب آزادانه استاد و محل تحصیل. هفتم: غنای علمی و گستره وسیع علوم حوزوی اعم از: ادبیات عرب، فقه و اصول، علم درایه و رجال منطق، فلسفه، کلام، علوم قرآنی و تفسیر، تاریخ، اخلاق و عرفان، ریاضیات و ...

۴- تدوین نظام مهندسی علمی و دیدگاه برتر جهت رسیدن به بهترین شیوه اجرای اسلام پیامبر اسلام ﷺ و اهل بیت مطهرش که بنیان‌گذاران نظام فکر و اندیشه اصیل اسلامی هستند، جهت صیانت و استمرار از عظمت اسلام و مسلمین مواردی چند را توسعه داده‌اند:

اول: پایه‌گذاری نظام مرجعیت دینی توسط اهل بیت علیهم‌السلام که در عصر نبوت اصل ولایت فقیه عهده‌دار آن خواهد بود. یعنی نیابت عام فقهاء از سوی امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه) آنجا که فرموده‌اند: «و اما الحوادث الواقعة فرجوا فیها الی رواة حدیثنا فانهم حجتی علیکم و انا حجة الله»^(۱) «و درباره آنچه برای شما روی می‌دهد، به راویان احادیث ما مراجعه کنید، که آنان حجت من بر شما بوده و من حجت خدا بر آنان می‌باشم».

دوم: ارائه الگوی شایسته در اسوه بودن شیعیان به گونه‌ای که در رفتارهای فردی و اجتماعی

(۱). کمال الدین، صدوق، ج ۲، ص ۴۸۴؛ الغیة، طوسی، ص ۲۹۱.

برتر باشند. چنانچه فرموده‌اند: «شیعتنا اهل الورع و الاجتهاد و اهل الوفاء و الامانة و اهل الزهد و العبادة ... القائمون باللیل الصائمون بالنهار یزکون اموالهم و یحجون البیت و یجتنبون کل محرّم»^۱ «شیعیان ما اهل پرهیزگاری و سخت کوشی، وفا و امانتداری، پارسایی و عبادت هستند. آنانند که در هر شبانه روز پنجاه و یک رکعت نماز می‌خوانند، آنان نمازگذاران شب و روزه داران روزند، شیعیان ما کسانی هستند که زکات اموال خود را پرداخته، حج خانه خدا را بجا آورده و از هر حرامی دوری می‌نمایند.»

سوم: کسب دانش و توسعه علوم و فنون و حفظ و گسترش قرآن و احادیث - چهارم: زمینه سازی همه جانبه برای عصر ظهور - پنجم: عمل به راهبردهای علمی و فرهنگی از جمله نخبه پروری. در نتیجه با عنایت به مطالب ذکر شده می‌توان ادعا نمود که مهمترین مبانی رفتار و اندیشه سیاسی علمای امامیه بر محورهای تقیه، انتظار و نیابت عام فقههای امامیه از سوی امام دوازدهم علیه السلام استوار است.

در این راستا کتاب گران سنگ و وری مبانی رفتار و اندیشه سیاسی علمای امامیه» توسط محقق توانمند، اندیشمند فرزانه، مؤلف محترمه سرکار خانم زینب ابراهیمی به رشته تحریر در آمده است. بزرگ بانویی که پژوهش‌های فکری و تراوش خامه پاک وی همچون بانگ قلم‌های دانشمندان، در آسمان علم و عرفان عالمان شیعه، طنین انداز گردیده است.

ینفع الله بها الناس جزاها الله عن الاسلام اجراً و دامت توفیقاتها و السلام علیکم و علی جمیع اخواننا المؤمنین بولاية علي بن ابيطالب في اقطار العالم و رحمة الله و برکاته.

مسئول مجمع جهانی شیعه شناسی

انصاری بویراحمدی

(۱) صفات الشیعة، صدوق، ص ۲؛ وسائل الشیعة، حر عاملی، ج ۴، ص ۵۷.